

(Montauban) c. folyóirat szerkesztőjének, *Felix Casti*, professzornak, publikálás céljából. A moszkvai Gorkij Intézettel közösen készülő tanulmánykötet utolsó tanulmányai az év folyamán elkészültek, megvitatásukra október 7—14 között került sor Moszkvában, *Horváth Iván* és *Klaniczay Tibor* részvételével. Jelenleg megkezdődött a franciára fordított szöveg nyelvi lektorálása. Az AILC égisze alatt készülő nagy 4 kötetes, összefoglaló reneszánsz irodalomtörténet munkálatai is lendületesen haladtak előre. A munkálatokat irányító szerkesztő bizottságnak (*Klaniczay Tibor*, *Eva Kushner*, *André Stegmann*) az év folyamán többször is alkalma volt megbeszéléseket folytatni Budapesten, Sárospatakon, Párizsban és Azay-le-Ferronban. Ez utóbbi helyen szeptember végén már a nagyszámú elkészített kézirat megvitatására is sor került. Ez alkalommal a magyar szerzők által készített és itt bemutatott fejezetek, nevezetesen *Bónis György*, *Csapodi Csaba* és *Kulcsár Péter* munkái általános elismerést arattak. Az év folyamán egy új nemzetközi vállalkozás is megindult, a Lengyel Tudományos Akadémia Filozófiai és Szociológiai Intézetének a kezdeményezésére. Közösen elhatározták *Dudith András* levelezésének teljes összegyűjtését és a *Bibliotheca Scriptorum* . . . sorozatban való kiadását. A közös munka részleteit május 21-én Budapesten tárgyaltuk meg a munkálatokat lengyel részről irányító *Juliusz Domański* és *Lech Szczucki* kollégáinkkal. Magyar részről a *Dudith*-levelezés összegyűjtésének és sajtó alá rendezésének a munkáját *Szepessy Tibor* végzi.

A Csoport 1974. évi tevékenységét a korábbiaknál talán nagyobb mértékben jellemezte az egyéni monografikus munkáknak, jórészt disszertációknak az előrehaladása. *Bitskey István* aspiráns Pázmány prédikációiról, *Horváth Iván* és *Komlowszki Tibor* Balassi Bálintról, *Klaniczay Tibor* a XV. századi magyar egyetemekről, *Pirnat Antal* a kelet-európai antitrinitarizmusról, *Stoll Béla* a textológia elméleti és módszertani kérdéseiről, *Varga Imre* a XVII. századi bujdosó költészetéről, *Varjas Béla* a XVI. századi magyar nyelvű költészetéről, *V. Kovács Sándor* a Mátyás- és Jagelló-kori humanista költészetéről készülő munkáján dolgozott. Ez év folyamán kapcsolódott be a Csoport munkájába *Bónis György*, a jogtudományok doktora, aki a reneszánszkori magyar politikai elmélet, elsősorban Révay Péter munkája feldolgozását kezdte el. Az év folyamán ösztöndíjasként Csoportunk keretében folytatta kutatásait *Amedeo Di Francesco*, aki befejezte és benyújtotta Balassi Bálintról szóló olasz nyelvű kandidátusi disszertációját. Mint ösztöndíjas középiskolai tanár, az év első felében *Csonka Ferenc* Schesaeus műveinek kiadásán, *Ludányi Mária* pedig a *Constantinus és Victoria* c. dráma vizsgálatán; az év második felében *Bors Irén* Zrínyi stílusának elemzésén dolgozott.

Kutatásai érdekében több munkatársunknak volt alkalma több hónapot külföldön tölteni, így *Bitskey István* Bécsben és Rómában, *Klaniczay Tibor* Rómában, Milánóban és Velencében, *Komlowszki Tibor* Párizsban és *Stoll Béla* Rómában végzett kutatásokat. Nemzetközi kollokviumokon vagy azoktól függetlenül többen tartottak előadást külföldön. Így *Bónis György* július 11-én, a XVII. Tours-i Nemzetközi Humanizmus Kollokviumon, „L'Etat corporatif au commencement du XVIe siècle: théorie et pratique”, *Klaniczay Tibor* március 9-én a római Accademia Nazionale dei Lincei, március 25-én a milánói Katolikus Egyetemen és április 19-én a velencei egyetemen „Matthia Corvino e l'umanesimo italiano” és *Varjas Béla* pedig november 7-én a petrarkizmusról szóló dubrovnikai kollokviumon „Die Lyrik der Petrarchisten und ihre sozialhistorischen Bedingungen im Ost-Mittleuropa” címmel. *Varjas Béla* ezenkívül részt vett a Bukarestben megtartott balkanisztikai kongresszuson szeptember 4-től 10-ig, *Klaniczay Tibor* pedig a Reneszánsz-kutató Intézetek Nemzetközi Szövetsége július 6-án Párizsban tartott vezetőségi ülésén, valamint az Azay-le-Ferron-i francia—magyar összehasonlító irodalomtörténeti kollokviumon, szeptember 26—28-án.

K. T.

Vita Szegedy-Maszák Mihály Madách-tanulmányáról

(1974. április 21.)

A Madách-émlékülésen elhangzott előadás szövegét (amely az ItK 1973. évi 4. számában jelent meg, a 403—408. oldalon) *Szegedy-Maszák Mihály* átdolgozta a készülő tanulmánykötet (szerk. *Horváth Károly*) számára. A jelentősen kibővített tanulmányt a Klasszikus Magyar Irodalmi Osztály megvitatta; ennek anyagát közülük itt, a szokásosnál nagyobb terjedelemben, mivel a hozzászólások nemcsak képviselték *Az ember tragédiájának* legjellemzőbb mai interpretációs irányait, de nyíltan felvetették az újraértelmezés szükségességét és lehetőségeit. A vitaülést *Lukács Sándor* osztályvezető vezette.

Szegedy-Maszák Mihály kiegészítésképpen közölte, hogy a dolgozat végső formájában bővebben akar foglalkozni a párizsi színnel; a pozitivistáknak vonások filológiai kimutatásával; a falanszter-jelenet utópiájának jelentésével és eszmei rokonával. Egyértelműbben kívánja meghatározni a „vitalizmus” fogalmát is: olyan ideológiai magatartásként, amelynek — a sztoicizmushoz hasonlóan — konkrét történeti formái vannak, s ezek egyikét látja érvényesülni a Tragédiában.

Németh G. Béla felhívta rá a figyelmet, hogy Szegedy-Maszák dolgozata a Tragédia újfajta értelmezését kívánja nyújtani; módszertanában és szemléletében felismerhetők az utóbbi évek irodalomtörténeti törekvéseinek rokonszenves vonásai. A szerkezetet és a jelentést szüntelenül egymásból magyarázza, a kettő állandó kölcsönhatását tételezi fel, s így valóban esztétikai síkon mozog; a magyar irodalomtörténet hagyományosan használt, alkalmoszerű lélektani kategóriái helyett esztétikai-filozófiai jellegű irodalomtörténeti kategóriákat alkalmaz; az asszociációs élményismertetés helyett szigorúan zárt, logikai rendben közelíti meg tárgyát. Külön erőnye, hogy a dikció kérdésének akkora jelentőséget tulajdonít. Eszmetörténeti vonatkozásban is hoz újat; végre — a közfelfogással ellentétben — nem Taine-t és Scherer-t tekinti a pozitívizmus legjelentősebb képviselőinek, hanem Millt és Spencert, akiknek a hatása különben sokkal jelentékenyebb volt a magyar szellemi életre. A „vitalizmus” kifejezés használata azonban nem szerencsés, mivel ezt sokan azonosítják a bergsoni filozófiával. Vajon nem lenne jobb különbséget tenni a vitalizmus és vitalisztikus elemek között? Akad más vitatható kérdés is; szeretné azonban, ha a vita nem válna „hitvitává”, hiszen nincs olyan tanulmány, amely „megoldaná” a Tragédia valamennyi dilemmáját.

Sötér István szerint a dolgozat jól elemzi a szereplők dialektikáját és helyesen állapítja meg a Tragédia műfaját; a műfaj talán itt kap először következetes kifejtést. A legfontosabb probléma azonban a zárlat és a megoldás kérdése (ezzel függ össze a tanulmány vitalizmus-értelmezése is). Tehát az alapvető kérdés az: megoldja-e Madách a Tragédiában felvetett dilemmákat? Irodalomtörténetírásunk általában az Úr utolsó mondata alapján próbálta eldönteni, s többnyire úgy, hogy Madách nem ad megoldást, a konklúziót „nyitva” hagyja. Kétségtelen, találunk következetlenséget a Tragédiában, de műalkotásról van szó és nem logikai-filozófiai traktátusról. Véleménye szerint ad — pontosabban: sugall — megoldást a Tragédia; igaz, nem az utolsó mondat által, hanem az úrjelenetben és az utolsó színben. A befejezés valóban talányos és nyitott, de Madách nem bizza teljesen az olvasókra a felvetett dilemmák megválaszolását.

Eszmeileg és drámailag a mű két tézissel végződik. Egyrészt a természeti elemek (gyermek, szerelem, művészet) megmentik az embert, anyagi mivolta (az úrjelenetben) és az Éva által képviselt öntudatlan, „természetes” létezése (ami az öngyilkosságot is meghüsitja) egyszerre teszi gyarlóvá, kiszolgáltatottá, s egyszerűsre felmenti, megváltja is őt. Másrészt az Úr összetettsége garantálja a megoldást; csak ez az összetettség képes biztosítani — a mű végén — a széttartó, konfliktussal teli világ egységét, s igazolja a keret- és történeti színek, valamint az emberi sorsok értelmét, hogy végső soron a világ felépítése értelmes és emberséges. Éppen az ellentmondások állandó kibékülése teszi bizonyossá és megnyugtatóvá az emberi létezés folyamatoságát, — erre utal a „küzdés” és a „bizás” együttes emlegetése is. Természetesen rendkívül összetett szemlélet a madáchi, az eszmetörténeti forrásokat talán nem is lehet mind feltárni. Igen sokat tud Szegedy-Maszák a Tragédia pozitivistáknak vonásairól, érdemes lenne jobban kidolgozni a vitalisztikus vonatkozásokat is.

Baránszky Jób László először a saját Tragédia-elemzésével (az ItK ez évi 3. számában jelent meg) vetette egybe Szegedy-Maszák dolgozatát. A két tanulmány nem annyira keresztetzi, mint inkább kiegészíti egymást: míg az övében a műfaj-történeti aspektus van előtérben, addig a másikban a műfaj szerkezeti analízise. A műfaj kérdése alapvető: Madách művét drámának, drámai költeménynek vagy tragédiának kell-e tekinteni? Véleménye szerint Szegedy-Maszák felfogására is bénítólag hatott némileg az a lukácsi örökség, amely merev műfaji kategóriákban gondolkodik. Madách műve esetében a fő nehézséget éppen az okozza, hogy a tragikum, ami benne megjelenik, nagyonis történeti — de valódi tragikum, méghozzá magának a történetiségnek, az ember történetiségének tragikumuma. És amit sokan a tragikum feloldásának vélnek, tulajdonképpen a tragikum összetevője.

Ádám végszavának („Csak a vég! csak azt tudnám feledni!”) szerkezeti jelentősége mennyiben avatja a művet egzisztencialista karakterűvé — a „halál perspektívájából élt élet” jellegével? Husserl szellemében, pozitíva átfordítva a heideggeri meghatározást, a „halál perspektívájából élt élet” a heroikus emberi lét, magartás. Ennek lényege, ami már Platón idea-tanában megfogalmazást nyert: az európai kultúremler magartása, aki abban a tudatban vállalja az eszménykép felé való törekvést, hogy közelebb segít jutni ahhoz, bár ő maga el nem éri. Ilyen értelemben sugall tipikusan heroikus európai magartást a Tragédia. De nincs szó „körkörös” létértelmezésről: a haladás az elvonttól a konkrétan át az elvontig csak atmoszferikus szerkezeti sajátosság; nem jelenti azt, mintha Madách a végén oda lukadna ki, ahonnan elindult. A vitalisztikus megoldást azonban helyesli, mivel

nem kötődik kizárólag Bergsonhoz; a vitalista vonal „visszafelé” Schopenhauer, Goethe műveiben kimutatható és a kutatás feltehetően a romantika forrásvidékére vezet.

Horváth Károly először a tanulmány néhány értékes gondolatát emelte ki. A „létértelmezés” vizsgálata már csak azért is fontos, mivel ez határozza meg a műnek már Arany által is dicsért ritka kompozícióját. A dolgozat helyesen hangsúlyozza a mítikus keret és az álomjelenetek egységét; de a történeti színek előtérbe kerülését az utóbbi évek elemzéseiben indokolta az, hogy ezek a színek alkotják a főcselekményt s bennük rejlik a Tragédia eredetisége is, a többi emberiség-poémától eltérő sajátossága. Helyesen értékeli Szegegy-Maszák a mű egyetemességét; különösen találó a Tragédia stílusának elemzése, annak kimutatása, hogy a dikció ereje főképp az aforisztikus kifejezések és a kibontott jelképek közötti feszültségben van.

De számos vitatható megállapítással is találkozunk. A „körköröség” pl. aligha bizonyítható olyan versek esetében, amelyek minden valószínűség szerint a negyvenes évek elejéről valók, amikor Madáchot még semmilyen pozitívista hatás nem érthette. Éva alakja is sokkal összetettebb és funkciója is sokkal hangsúlyosabb (így a Tragédia megoldásában), mint a többi nőalaké Madách drámáiban, — ezért a nőábrázolás egységes, differenciálatlan értelmezése egyoldalúnak tűnik. Szegegy-Maszák megfogalmazása, hogy a „homo(i)usion vita értelmezése lényegbevágóan torzító keresztény szempontból”, nagyjából elfogadható, de akire hivatkozik, tehát Lukácsé már túlzó. Az „I”: szimbólum, — Adám a gyűlölködő vallási fanatizmust nem csupán a „XIX. századi liberális polgár” történetietlen szempontjából ítéli el, hanem úgy is, mint aki emlékeihez (az egyiptomi, athéni, római színekhez) méri a középkort, főleg pedig ahhoz az ígérthez, mely Péter apostol szavaiból hangzik fel („kik a cirkuszban himnuszt énekelnek . . . Új eszmét hoznak, a testvériséget”). Egyébként a Tragédia keresztény értelmezői alig érintik ezt a mozzanatot.

Természetesen vannak olyan logikai ellentmondások is a Tragédiában, amelyekre nehéz vagy éppen lehetetlen magyarázatot találni. Szegegy-Maszák említi azt a kétértelműséget, amelyet a Genézis elbeszélésének megváltoztatása okoz a Tragédiában, hogy ti. az Úr nemcsak a tudás, hanem az élet fájától is eltiltja Ádámot. Miért van ez a változtatás, teljesen érthetetlen. Úgy látszik, arra az állásponton kell helyezkedni, amit az előbb Sötér István hangoztatott: a Tragédia költői alkotás, nem kell minden mozzanatában logikát keresni; s mint Madách maga írta Szontagh Pálnak: „az élet kikacagja a logikát”. Egyáltalán mi Madách felfogásában a bűn, a „gyenge”, amint ő mondja, legalábbis a történeti létezésben, az Éden elvesztése után? Lucifer Évát is azzal akarja kétségbeejteni (az 1863-as kiadás szerint), hogy szemére veti: „Fiad Édenben is bűnnel fogamzott” — ami teljesen ellentmond a Bibliának (az Édenben nem történt fogamzás). Itt ellentmondáshoz nyilván az vezetett, hogy Madách — Szász Károly kérdőjele miatt — változtatott az eredeti megfogalmazáson; az 1861-es kiadásban a sor még így hangzik: „Fiad bűnben, trón bitorán fogamzott” — ami az egyiptomi szívre utal, ahol legnagyobb a „bűn”, azaz az elnyomatás és a szolgaság a madáchi történeti-etikai kategóriák szerint.

Szegegy-Maszák a Tragédiával kapcsolatban „az Isten halott” élményéről beszél, amelyet nem úgy ért, mintha Madách ateista lett volna, hanem mint „a korában legfelsőbbnek tartott értékek szertefoszlását”. Valójában azonban Madách nem tudja tagadni az értékeket, s ezt — korábbi állításának ellentmondva — Szegegy-Maszák is konstatálja. Az „Úr végszavai — olvassuk — Adám korábbi szavait ismétlik”, tehát hogy „Az ember célja e küzdés maga”. De a „küzdés” Madách korában a „legfelsőbbnek tartott értékek” közé tartozott; ez a fő erény Goethénél, Kölcseynél már. Ha Adám, bár kétségek közt, de vállalja végül a küzdést, akkor nyilván vállalja azokat a történelmi eszméket is, amelyeknek eltorzulását már megtapasztalta. A megoldás tehát etikai jellegű, s ezért a Tragédia hatása nem leverő, hanem felemelő, ha nem is egyértelműen minden tekintetben.

Fekete Sándor kiemelte a tanulmány szempontjainak gazdagságát s a szerző érdeméért említette, hogy nem idegenkedik az önbírálattól: Madách-tanulmánya módosítja Aranytanulmányának egyik tételét. Ugyanakkor — Németh G. Béla véleményével szemben — úgy találja, hogy a dolgozat egyáltalán nem küszöböli ki az asszociációs megközelítést, éppen hogy túlzott hajlam mutatkozik erre; a különböző utalások (pl. Baudelaire-re) nem eléggé meggyőzőek. A falanszter-jelenet értelmezésében pedig kísért az a „hagyomány”, amely fél a falanszter és a szocializmus azonosításától, s mindenáron ki akarja mutatni, hogy Madáchnak tulajdonképpen nem a szocializmussal volt baja.

Veres András szerint is lényeges kérdés a falanszter. Kétségtelen, a jelenetnek — a „falanszter” elnevezést leszámítva — nincs köze Fourierhez; mégsem lehet kizárni, hogy a korai szocialista elképzelések is szerepet játszottak a falanszter madáchi megjelenítésében. De nincs különösebb ellentét Szegegy-Maszák interpretációja, tehát a falanszternek mint a polgári világ szélsőségesen tökéletesített, utilitarista berendezkedésének felfogása és a korai szocializmus társadalomutópiáinak alaptendenciája között: a szocializmus végül is a polgári

társadalomhoz kötődik, éppen azért kritizálja a fennállót, mert saját eszményeit és lehetőségeit nem képes megvalósítani, s a polgári világ (szocialista) tökéletesítésétől reméli a fennálló társadalmi egyenlőtlenségek kiküszöbölését.

Eddig nem kapott megfelelő hangsúlyt a vitában, hogy Szegedy-Maszák tanulmánya miben hozott újat a korábbi Tragédia-értelmezésekhez képest; Sötér István is, Baránszky Jób László is a saját álláspontjához közelítette a dolgozatban kifejtetteket. Bár a líraiság jelentését Sötér is említi, ennek dramaturgiai következményeit nem gondolta végig; s a szakirodalomban először Németh G. Béla állította középpontba a Tragédia alapvetően lírai karakterét. Németh értelmezésében Madách műve egyetlen hatalmasan ívelő, kivetített belső monológ: Ádám és Lucifer vitájában a meghasonlott lírai alany intellektuális vívódása kap „drámai” megjelenítést. De ahogy Sötérnek a Tragédia lírai karakteréről, úgy Némethnek a Tragédia zárlatáról és „megoldásáról” nincs kifejtett elképzelése. Szegedy-Maszák ebben az irányban ment tovább: elfogadva azt, hogy Madách művében a lírai elem az uralkodó, megkísérelte kidolgozni a világnézet és a modalitás ezzel összefüggő sajátosságait.

Most már a Tragédia eszmei zártágát nem az Úr utolsó szavai, mégcsak nem is az utolsó színek „adják”, hanem a mű egésze: az első színtől az utolsóig — elsősorban az Úr távollidegen, ellentmondásos, kétértelmű viselkedése miatt — bizonytalan az emberi lét célirányos értelme, s az ismétlődő, szükségszerű megtorpanásokon az embert csak az újra és újra érvényesülő — célkitűző és célmegvalósító — lendülete lendíti tovább. A „vitalizmus” nyilván vitatható kifejezésével Szegedy-Maszák ezt a belső lendületet kívánja jelölni; s ha ennek funkciója emlékeztet is arra a szerepre, amit Sötér felfogásában a természeti elemek töltenek be, a két magyarzó elv karaktere teljesen eltérő: innen hiányzik mind az anyagi mívelt passzivitása, mind pedig Éva öntudatlan létezése. A Tragédia Istene is Sötér szerint megnyugtató az emberi létezés szempontjából, Szegedy-Maszáknál éppen ellenkezőleg, szerfölött nyugtalanító. Kétségtelen, az Istentől magára hagyott ember állhatatos lendületében van valami heroikus nagyság, — de semmiképp sem Baránszky Jób értelmezésének egzisztencialista módján: Ádám törekvése nincs eleve kudarcra ítélve, és meglehetősen fogékonyak mutatkozik a „nem autentikus” közösségi eszmék iránt.

Szegedy-Maszák tanulmánya tehát alapvetően új vonásokat tár fel a Tragédiáról; de problémát jelent, hogy hézagos a bizonyítás és a kifejtés. Éppen tőle el lehetne várni, hogy a megszokottnál nagyobb fogalmi pontosságra törekedjék, hogy ne keverje a poétikai és esztétikai kérdéseket: egyfelől a műfaj, a zárlat és a scenika, másfelől a tragikum, a „megoldás” és a tematikus szerkezet problémáját. Így juthat el ahhoz a megállapításhoz, miszerint a Tragédiában következetesen egyirányú leépülés (szétválás-sor) érvényesül; jóllehet a regresszió nem kizárólagos, a dolgozat is csak tematikusan tudja kimutatni. A mű azonban nem redukálható a tematikus rétegre; más rétegekben pedig nem érvényesül ilyen leépülés, — elég, ha a Tragédia dramaturgiai felépítését megvizsgáljuk: a jelenetek egymásutánjában (egészen a párizsi színing) emelkedés is kimutatható. Hasonlóan vitatható a „körköröség” túlzott hangsúlyozása, hiszen a körköröség befejezettségre és újakezdetre utal, de nem a belső lendület révén, hanem úgy, hogy a lényegi folyamatok újrajátszódnak. Kérdéses azonban, hogy a különböző színekben felvetődő eszmék és csálódások teljesen azonos szintűek lennének, a párizsi szín kiemelt jelentősége valóban fontosnak tűnik ebből a szempontból, — elképzelhető, hogy ennek interpretációja már azzal a következménnyel járna, hogy a Tragédia létértelmezése és modális szerkezete nem körkörös, illetve lineáris, hanem a kettő szintézise, azaz parabolikus.

Sötér István röviden reflektált Veres András megjegyzéseire. Számára világos, hogy jelentős eltérés van Szegedy-Maszák és az ő koncepciója között. A fő probléma azonban, amelynek megoldásával mindkét koncepció küszködik, az a Tragédiának az a sajátossága, hogy a körköröség és a nyitottság egyszerre áll fent. A Tragédia hatása semmiképp sem letargikus. Baránszky Jób László is kiegészítő megjegyzést tett. A heroikus emberi magatartás — nevezzük bár európainak vagy faustinak — egyszerre jelent zártágot és nyitottságot: úgy törekedni eszményeink megvalósítására, hogy tudjuk, mi magunk nem tudjuk elérni.

Martinkó András kifejtette, hogy számos kérdésben egyetért Veres álláspontjával. A végső konklúziót nem lehet csupán a létértelmezés alapján meghatározni. Három réteg különböztethető meg a Tragédiában: a kozmogóniai (biblikus-tudományos), az antropológiai (történeti-társadalmi-lélektani) és a poétikai-etikai. Mind a három más és más feleletet ad, és eltérő (nyitott vagy zárt) megoldást sugall. Különösen fontos, hogy a kozmogóniai szinten érvényesülő katasztrófa-elmélettel szemben a poétikai-etikai sikon adott választ a maga korában teljes értékűnek számított; a „mégis, mégis fáradozni kell” gondolata igen jellemző a reformkorra, elég, ha Kőlcseyre, Vörösmartyra gondolunk. Más kérdés, hogy ez a válasz akkor érvényes feleletnek számított, ma pedig nem. Sok szó esik Szegedy-Maszák tanulmányában a pozitívizmusról, sőt, ennek kritikájáról is, jóllehet a Tragédia keletkezése idején még csak a pozitívista gondolkodás recepciójáról beszélhetünk. Ami akkor uralkodott,

az a lapos természettudományos materializmus; nem körkörös, még csak nem is parabolikus létértelmezés, hanem a ciklikusság gondolatának hangsúlyozása. Azaz itt is arról van szó, hogy a Tragédia információja nekünk, számunkra lényegesen eltér attól, amit a maga korában jelentett.

Pór Péter úgy érezte, hogy Szegedy-Maszák túlbecsüli Madách művét. Szerinte a Tragédia gondolati anyaga nem eléggé feszes, éppen a lírai karaktere okozza azt, hogy az egész rendszert csak nagyon távoli kapcsok erősítik össze, hogy a szereplők nyelve képlékeny (és ez irritálhatta a fiatal Lukácsot is). Az érzetek jobban összeállnak, mint a gondolatok; s a Tragédia tulajdonképpen általánosságok — sokszor általános emberi közhelyek — érzelmi és reflektív átélése. A reflektivitás két fajtája az ádami és a luciferi, az állító és a tagadó; Lucifer célja meggyőzni Ádámot arról, hogy Ádám voltaképp ugyanazt gondolja, mint ő. Ádámot éppen nem a reflexió, hanem érzelmi reagálása segíti tovább jelenetről jelenetre, s nem véletlen, hogy Lucifer az érzelmektől fél.

Hegelt komolyabban kellene venni a Tragédia értelmezésében. A hegeli felfogás szerint minden korszak létrehoz egy korszellemet, s erre reagál az egyén. Egyén és korszellem tényleges találkozásai alkotják a Tragédia legnagyobb jeleneteit is (pl. egyiptomi szín). Kétféle determinizmus küzdelme vonul végig a művön: egyrészt a hegeli indíttatású idealista determinizmus (az „Isten halott” kitétel könnyelműnek tünik), ennek záloga az Úr; másrészt egy mechanikus materialista determinizmus, többnyire negatív előjellel. De különbséget kell tenni a filozófiai alapok, allúziók, források és a műbe csak utólagosan belevetített ötletek között. A Tragédia „rendezettségéről” filozófiai értelemben nem beszélhetünk, hanem csak a reagáló ember gesztusainak szintjén, ahogy Sötér István is értelmezi. Külön probléma még a falanszter; nincs szó itt a tudomány győzelméről, a tudomány is visszajára fordul.

Gergely András először vitába szállt néhány korábbi észrevétellel. Véleménye szerint a dolgozat nem hangsúlyozza túl a Tragédiában megjelenő regresszív sort; a falanszter világa megvalósítja a tudomány győzelmét: a tudós az, aki fölött nincs ellenkezés; a Baudelaire-ral való egybevetés pedig meggyőző, mivel az idézett szöveg gondolata, a Teremtés kudarcra a Tragédiában is kimutatható: az Úrnak már néhány nappal a Teremtés után be kell avatkoznia a világmindenség életébe. Az utóbbi problémakör különben központi kérdés Madách művében. A Tragédia elején az Úr önelégültségét már a kortársak is észrevették. Nyilván nem a teológiához, hanem a műhöz viszonyítva fel kell tenni a kérdést: szükséges-e a mű elején az Úr önelégültsége vagy nem? Hiszen igen hamar kiderül, hogy ez az önelégültség alaptalan! Az Úr — Lucifer követelésére — módosít a Teremtésen, adománya pedig fölöttébb különös, hiszen Lucifer úgy válik tulajdonossá, hogy nem rendelkezik tulajdonával szabadon. S amikor az ördögi agitáció már-már sikerrel jár, az Úr ismét arra kényszerül, hogy beavatkozzon a cselekmény menetébe, és maga óvja Ádámot a tiltott gyümölcstől. (Az ellentmondást még fokozza, hogy halállal fenyegeti azt, aki a halhatatlanság fájáról eszik, — ami arra figyelmeztet, hogy a halál, a mulandóság problémájának szerepe mégiscsak jelentősebb.

Dramaturgiailag tehát nem véletlen az önelégültség kezdeti kiemelése, mert így az első mondatokból megtudjuk, hogy mennyire rendkívüli a későbbi beavatkozás, s mindez nemcsak feszültséget teremt, hanem sokkal többről van szó: szemünk előtt válik bizonyossá, hogy hiba van a teremtésben, mert az Úr, minden fogadkozása ellenére (többször is) beavatkozni kénytelen a teremtett világ menetébe. Mi a célja ennek a beavatkozásnak? Az Úr szándéka nyilvánvaló: meg akarja hiúsítani Lucifer és Ádám egymásra találását, illetve szét akarja választani őket. E szétválasztási kísérlet sikertelensége indítja meg a szétválások sorozatát, amelyeknek menetét Szegedy-Maszák tárta fel. De az első szétválás nem az Úr és a világmindenség szétválása, hanem az Úr és Lucifer szétválása. A szellem és anyag kettős-ségét megtestesítő ember a szellem uralmának megvalósításáért indít harcot, de az egységért, a szellem monizmusáért indított harc pluralizmushoz, szétválások olyan sorozatához vezet, amelyek tovább értéktelenítik — az eddig csak a természet nyomasztó fölényével megterhelt — emberi létet. E szétválások utolsó színhelyén, a falanszterben nemcsak a biológiai és erkölcsi lét, az emberiség és a haza, a család és az egyén szétválása teszi teljessé az emberi lét kiüresedését, hanem a tudás korlátainak a felismerése is.

A falanszter-szín világa elidegenedett világ ugyan, de nem az uralmi viszonyok elidegenedése. Nemcsak osztályok, társadalmi különbségek nincsenek, hanem nincs elkülönült közhatalom sem, nincsenek politikai vezetők, nincs erőszakszervezet. A fegyverek teljesen ismeretlenek. A rendszerbe beilleszkedni nem akarókat nem börtön, hanem kórházi kezelés várja. Olyan rendszert mutat be Madách, amely mindenkinék rossz. Utópiája a platónihoz áll közel (ki is mondja ezt Ádám, amikor vele találkozik), tehát a tudomány racionalizmusán felépülő társadalom ez, amelynek tudománya természetesen kizárólag természettudomány. Ez ember kiüresedése egyenes arányban halad a tudás fejlődésével, s a tudás uralmának megvalósulásakor válik teljessé; persze nem a tudomány, hanem a szükösség viszonyai dik-tálják a falanszter lakóinak életét, a természeti erőforrások szükössége hat kényszerítő erővel.

Az elemzésnek ezután még tovább kellene lépnie. Itt csak jelezni lehet, hogy nemcsak arról van szó, hogy a falanszternek nem sok köze van a szocializmus elméletéhez, hanem hogy e szintben általánosabb síkon, konkrét társadalmi formációktól függetlenül merülnek fel egyetemes emberi szempontok. Ennek figyelembevételére kell hogy ösztönözzön az is, hogy a Tragédia földrajzi szinterei mind kevésbé konkrétak. Bizánc csak Bizánban képzelhető el, Prága már akár Buda is lehetne, Párizs is a forradalmi városok egyike csupán 1848 után, London vásári sokadalma egész Európában elképzelhető, a falanszterről már csak annyit sejtethetünk, hogy valahol Európában van.

Lukács Sándor arra hívta fel a figyelmet, hogy a falanszter elnevezés teljesen félrevezette az olvasókat; Madách elképzelései jórészt ellentétesek Fourieréivel. Itt tulajdonképpen mixtúráról van szó, Madách a korai szocializmus három területéről is merített. Fouriertól a nevet veszi át, a falanszter kiterjedését, államnélküliségét; Saint-Simontól a technokrata elképzelést, hogy ti. a tudósok kormányozzák a társadalmat (ez hat Comte-ra is); Babeufftól és Bounarottitól a totalitárius, nem demokratikus társadalom gondolatát (vagyis azt, ami kiváltotta Lamennais kritikáját). *Szörényi László* a mű teológiai háttérének vizsgálatát hiányolta Szegedy-Maszák tanulmányából. Úgy véli, a történeti színek valódi történeti szereplőkről szólnak, nem lehet nekik csupán szimbolikus funkciót tulajdonítani. Különösen fontos a párizsi szín, és nemcsak dramaturgiai szempontból, hanem pl. a modalitás, az érzelmi hozzáállás tekintetében is. Nem ért egyet azzal a megállapítással, miszerint Kossuth Széchenyihez képest előre lépett volna, amikor bírálta a nemzetjellem fogalmát. Végül kiemelte a dolgozat érdeméért a Tragédia nyelvének és zeneiségének felvetését; jó lenne az idevonatkozó gondolatokat részletesebben kifejteni.

Oltványi Ambrus szerint a dolgozat korszerű Tragédia-értelmezést ad. Pór Péter — akár Sötér — érzelmi feloldást lát a mű lezárásában, ő meggyőzőbbnek érzi Szegedy-Maszák felfogását, mely a feszültséget és a nyitottságot hangsúlyozza a Tragédiában. Igen fontosak a kortárs európai kapcsolatok, hiszen e mű igazi jelentősége az, hogy kilép a nemzeti problematikából s eljut az egyetemeshez. Sok művészi gyengeségét felelteti ez. A „lendület” kérdése nem olyan egyszerű, mint ahogy az eddigi hozzászólások felvetették: a küzdés fogalma pl. Kőlcseynél egészen mást jelent, ő még innen volt a liberális teológia válságán. Hasznos lenne megvizsgálni ennek az attitűdnek összefüggését a reformkori és a szabadságharc utáni sztoicizmussal. A liberalizmus szemléleti váltásait figyelembe véve még árnyaltabb lenne a kép, de ez mit sem von le a tanulmány jelentőségéből, s abból, hogy a Madách-évforduló Tragédia-felfogását méltóan reprezentálja.

Németh G. Béla néhány gondolattal egészítette ki korábbi hozzászólását. Lényegesnek látják annak hangsúlyozása, hogy Madách antiromantikusként vallja magát, és a romantikus természetsszemlélettel szemben a felvilágosodás és a pozitívizmus természetképehez kapcsolódik (ahhoz a felfogáshoz, amely Mozart Varázsfuvolájában is kifejeződik). Szegedy-Maszák igen helyesen mutatott rá Mill jelentőségére; jellemző, hogy bár hatása rendkívüli nálunk, nő-képét mereven elutasítják. Madáchnál is érvényesül az, hogy a nő szerepe természeti, szemben a férfi gondolati szerepével. Sok szó esett a vita során a Tragédia zártságáról és nyitottságáról. Talán úgy lehetne megfogalmazni azt a kettősséget, amit érzékünk Madách művében, hogy a Tragédia mint gondolatrendszer nyitott, mint költészet megoldott, lezárt.

Szegedy-Maszák Mihály megköszönte a hozzászólásokat. Úgy látja, még mindig leküzdhetetlen problémát jelent, hogy nem alakult ki megfelelő terminológia-rendszer filozófiai, esztétikai vagy akár poétikai problémák kifejezésére. Maga is érzekelte, hogy számos fogalom — így a „vitalizmus” vagy a „körköröség” is — nem eléggé egyértelmű, pontos. Kétségtelen, a szétválások sora a Tragédia tematikus rétegében mutatható ki, és ez nyilván csak egyik rétege a műnek. De számára úgy tűnt, hogy éppen ez a réteg a legfontosabb szerkezeti szempontból, mindenekelőtt a létértelmezéssel kapcsolatban. Az esztétikai és poétikai sík átfedését ő is érzekeli, ennek tisztázására azonban egyelőre nem tud vállalkozni. A Teremtés kudarca valóban alapkérdés, az erre vonatkozó észrevételeket megpróbálja hasznosítani tanulmányában. Természetesen sok olyan részletkérdés, ellenvetés is felmerült, amelyekkel nem ért egyet. Ilyen az i-betűs vita megítélése; ez egyáltalán nem szűkíthető le a fanatizmus problémájára, itt sokkal lényegibb kérdésről van szó (magának az értéknek elismeréséről és elismertetéséről), s ezt a fiatal Lukács helyesen vette észre. A vitalizmust helytelen azonosítani Bergson filozófiájával; a tanulmány utal arra, hogy a Sturm und Drang óta a vitalizmusnak különböző történeti formái jöttek létre, s mint magyar változat szerepel Kőlcsey is. Szegedy-Maszák végül még egyszer megköszönte mindazt a figyelmet és segítséget, amelyet tanulmánya kapott.

V. A.

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Кланицаи, Т.</i> : Идея крестового похода и миф о Матиаше	1
<i>Харасты, Е. Х.</i> : Печать в эпоху Петефи	15
<i>Лёринц, Х.</i> : Роман заблуждений (Дьюла Терек: «Кольцо с зеленым камнем»)	26

Краткие сообщения

<i>Варга, И.</i> : Материалы к биографии Жигмонда Петко	44
<i>Деме, З.</i> : О биографическом подтексте комического эпоса Вершеги	46
<i>Шейбер, Ш.</i> : К истории возникновения стихотворения Араня «Семейный круг»	54
<i>Селещ, К.</i> : О лекциях Имре Генсльмана по истории искусств	54
<i>Келемен, П.</i> : О параболической структуре поэмы М. Бабича «Книга Йонаша»	60

Дискуссия

<i>Фодор, Г.</i> : Смысловая структура стихотворения А. Йожефа «Раздумье»	65
<i>Пор, П.</i> : Стихотворная форма «Раздумья»	73
<i>Варади, С.</i> : Путь к «Раздумью»	83

Обзор

Словарь языка Петефи (<i>Мартинко, А.</i>)	94
Хрестоматия византийской литературы (<i>Ковач, Ш. В.</i>)	98
Лайош Хопп: Ракоци в польской эмиграции (<i>Варкони, А. Р.</i>)	106
Йожеф Мезен: Венгерский роман (<i>Чюрещ, М.</i>)	107
Дьердь Послер: Антал Серб (<i>Тарьян, Т.</i>)	112
Книги о трансильванской венгерской литературе (<i>Помогач, Б.</i>)	114
Первый венгерский социологический кружок — «XX-й век» (<i>Верещ, А.</i>)	119

Хроника

SOMMAIRE

<i>Klaniczay, T.:</i> L'idée de la croisade et le mythe de Mathias Corvin	1
<i>H. Haraszi, É.:</i> La presse — à l'époque de Petőfi	15
<i>Lőrinczy, H.:</i> Le roman du déroutement	26

Bulletin

<i>Varga, I.:</i> La vie de Zsigmond Petkó	44
<i>Deme, Z.:</i> Sur l'arrière-fond biographique de l'épopée comique de Verseggy	46
<i>Scheiber, S.:</i> Aux sources du <i>Cercle de famille</i> d'Arany	54
<i>Széles, K.:</i> Sur les conférences d'histoire d'art de Henszlmann	54
<i>Kelemen, P.:</i> A la structure de parabole du <i>Livre de Jonas</i> de Babits	60

Discussion

<i>Fodor, G.:</i> La structure d'idée de la poésie d'Attila József, intitulée <i>Eszmélet</i> (Conscience)	65
<i>Pór, P.:</i> Le type prosodique d' <i>Eszmélet</i>	73
<i>Várady, Sz.:</i> Les antécédents d' <i>Eszmélet</i>	83

Revue

Petőfi-szótár (Dictionnaire de la langue de Petőfi) (<i>Martinkó, A.</i>)	94
A bizánci irodalom kistükre (Panorama de la littérature byzantine) (<i>V. Kovács, S.</i>)	98
Lajos Hopp: A Rákóczi-emigráció Lengyelországban (L'émigration de Rákóczi en Pologne) (<i>R. Várkonyi, Á.</i>)	106
József Mezei: A magyar regény (Le roman hongrois) (<i>Csűrös, M.</i>)	107
Poszler György: Szerb Antal (Antal Szerb) (<i>Tarján, T.</i>)	112
Livres sur la littérature hongroise de Roumanie (<i>Pomogáts, B.</i>)	114
A szociológia első magyar műhelye. A Huszadik Század köre. (Le premier atelier hongrois de la sociologie. Le cercle de „Vingtième Siècle”) (<i>Veres, A.</i>)	119

Chronique

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben, és a POSTA KÖZPONTI HÍRLAPIRODÁNÁL (KHI 1900 Budapest V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra. Előfizetési díj: 66,- Ft. Egyes példányok beszerezhetők az 1055 Budapest V., Bajcsy-Zsilinszky út 76. sz. alatti hírlapboltban.

Előfizethető és példányonként megvásárolható:

az AKADÉMIAI KIADÓ-nál, 1363 Budapest V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111-010.
Pénzforgalmi jelzőszám: 215-11488, és
az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT-ban, 1368 Budapest V., Váci utca 22. Telefon:
185-612.